

Aran Journal for Language and Humanities<https://doi.org/10.24271/ARN.2026.02-01-12>**سیمانتیکی چوارچێوهی پێشناوه کان، وهک به لگهیه ک له تێپه راندنی شیکاری رسته ییدا****نالی ئەدهەم غەریب**

بهشی زمانی کوردی، کۆلێژی پەرۆه ردهی شارەزور، زانکۆی هه‌له‌بجه، هه‌رێمی کوردستان – عێراق

Article Info		پوخته:
Received	2025-11-24	لێکۆڵینه‌وه له ره‌هه‌نده چه‌مکیه‌که‌ی توخمه زمانییه‌کان، فره ئاراسته‌ی ده‌خوێژێت. به‌و واتایه‌ی ده‌بێت، هه‌موو چه‌مسه‌ره په‌یوه‌ندیده‌ره جیاوازه‌کانی تایبه‌ت به‌و توخمه‌یه‌یه‌ له‌به‌رچاوبه‌گیرێن، تاوه‌کو فراوانترین مه‌ودا بۆ یه‌که‌کان به‌ر‌ه‌ست‌یه‌ت. ئەم لێکۆڵینه‌وه‌یه به‌دواداچوون بۆ بواره سیمانتیکیه‌که‌ی پێشناوه‌کانی زمانی کوردی له په‌یوه‌ست به‌ یه‌که‌یک له‌ تیۆریه‌ نوێیه‌کانی زمانه‌وانی، که‌ تیۆری سیمانتیکی چوارچێوه‌ی ناو قوتابخانه‌ی زانستی زمانی درک‌پیکردنه، ده‌کات. هه‌ربۆیه ناوینیشانی لێکۆڵینه‌وه‌که‌ بۆ (سیمانتیکی چوارچێوه‌ی پێشناوه‌کان وه‌ک به‌لگه‌یه‌ک له‌ تێپه‌راندنی شیکاری رسته‌ییدا) ته‌رخانه‌کراوه. بۆ ئەمه‌یش په‌یوه‌ندییه‌کانی نێوان پێشناوه‌کان و به‌کارهێنانیان له‌ روانگه‌ی دارشته‌ی کۆژانیاری چه‌مکیانه‌ی خودی پێشناوه‌کانه‌وه ده‌خاته‌روو. له‌کاتێکدا به‌هۆی لێکدانه‌وه‌ باوه‌کانه‌وه، پێشناوه‌کان زیاتر وه‌ک ئامرازێکی په‌یوه‌ندیداری سینتاکسی و پۆله‌ دیاریکراوه واتاییه‌کانیانه‌وه، ده‌خه‌نه‌روو، به‌ل‌زم لێکدانه‌وه‌کانی سیمانتیکی چوارچێوه‌ی پێشناوه‌کان له‌ فراوانترین مه‌ودایدا، سه‌رجه‌م ئەو پۆله‌ واتاییانه‌ی پێشناوه‌کان ده‌نوێنێت، که‌ له‌ به‌کارهێنانه جیاواز و هه‌مه‌جۆره‌کاندا هه‌یانه. لێکۆڵینه‌وه‌که‌ کار له‌سه‌ر هه‌ردوو لایه‌نی پوخته‌ (Profile) و ب‌نه‌مای (Base) ی پێشناوه‌کان له‌ روانگه‌ی تیۆری سیمانتیکی چوارچێوه‌ی (Frame Semantics) ه‌وه‌ ده‌کات. بۆ ئەمه‌یش رۆڵ و په‌یوه‌ندییه سروشتیه‌کانیان له‌ چوارچێوه‌یه‌کی سیمانتیکی دیاریکراودا ده‌خاته‌روو. به‌ درێژایی لێکۆڵینه‌وه‌که‌ کارایی پێشناوه‌کان به‌هۆی توانای به‌رده‌وامیان له‌ چوارچێوه جیاوازه‌کاندا و به‌ نمونه‌ی پێویستی زمانی کوردیه‌وه روونده‌کرێته‌وه. ئەنجامه‌که‌یشی ئەوه ده‌گه‌یه‌نێت، که‌ مامه‌له‌ی دروستی پێشناوه‌کان، له‌ ئەزمون و مامه‌له‌ی جیاوازی م‌رۆڤه‌کانه‌وه د‌ب‌ت و له‌گه‌ڵ به‌کارهێنانه جیاوازه‌کانیدا یه‌که‌گرتووه. ئەمه‌یش جه‌خت له‌سه‌ر مۆدێلێکی ب‌نه‌مادار بۆ به‌کارهێنانیان ده‌کاته‌وه.
Accepted	2026-01-15	
Published:	2026-01-17	
Keywords		سیمانتیکی چوارچێوه‌ی، پێشناوه‌کان، تۆرپه‌ندی چێوه‌ی، شیکاری رسته‌ی، شیکاری سیمانتیکی.
Corresponding Author		
nali.gharib@uoh.edu.iq		

پیشہ کی:

کہرستہ زمانیہ کان بہ چوارچیتوہ سیمانتیکیہ کانیاہوہ لہ داریشتہ زمانیہ کاندا بہ کاردہیترن۔ بۆ خۆیان چوارچیتوہی سیمانتیکیہ تابہتیاں ہہیہ، کاتیکیش لہ گہل چوارچیتوہی سیمانتیکیہ یہ کہ کانی دیکہدا بہ کاردہیترن، پیکہوہ چوارچیتوہیہ کی دیکہ دہنوین، بونیادنان و داریشتہ و تیکہیشتن لہو بونیادانہیش، لہسہر بنہمای ئەزموں و مامہلہ چہمکیہ کانی یہ کہ کان دہبیت۔ لیکدانہوہ سینتاکسیہ کان رہہندہ ریزمانیہ تہ کنیکییہ کانی پیشناوہ کان پیشکەشدہ کەن، بەلام کاتیک لہ روانگہی چوارچیتوہی سیمانتیکیہ خودی یہ کہ کانہوہ لہ سروشتیان دہروانریت، ہہست بہو مامہلہ جیاواز و ئەرک و رۆلہ فراوانہیان دہکرت، کہ لہ رستہ کاندا دہیگیزن و لہ دواتریشدا ئەوہ دہسہپین، کہ چۆن ئاراستہ سیمانتیکیہ کانیاں، قالی داریشتہ سینتاکسیہ کان دہخەملین.

لیکۆلینہوہ کہ بہ ناویشانی: (سیمانتیکی چوارچیتوہی پیشناوہ کان وەک بەلگہیہک لہ تپہراندنی شیکاری رستہیدا) یہ. تپیدا کار لہسہر سروشتہ سیمانتیکیہ کە ی پیشناوہ کان کراوہ، کہ چۆن و تا چ رادہیہک زیاد لہ پەيوەستییہ سینتاکسیہ کانیاں دہگہیہن.

سنوری لیکۆلینہوہ کہ: تابہتہ بہ پیشناوہ کانی (لہ، بہ، بۆ، تا) ی زمانی کوردی/کرمانجی ناوہراست/شیتوہزاری سلیمانی، پاشانیش لیکدانہوہ سیمانتیکیہ کانی ئەم ئامرازانہ لہ روانگہی تیۆری (سیمانتیکی چوارچیتوہی) یہوہ.

ریبازی بہ کارہینراوی لیکۆلینہوہ کہ: ریبازی شیکاری درکپیکراوانہ (Cognitive Analysis) لہروانگہی تۆربہندی چیتوہی (FrameNet) دا بہ کارہینراوہ، کہ ئەمەیش خۆی لہ دیاریکردنی چوارچیتوہی سیمانتیکیہ یہ کہ کان و پاشانیش شیکاری پەيوەستییہ سیمانتیکیہ کانی توخمہ سینتاکسیہ کاندا دہبینیتہوہ. ئەوہشی تابہتبت بہم لیکۆلینہوہیہ، شیکارہ سیمانتیکیہ کانی پیشناوہ کانہ.

پیکہاتہی لیکۆلینہوہیہ کہ: لہ گہل ئەم پیشہکیہ و ئەنجام و لیستی سہرچاوہ کانیشدا، لیکۆلینہوہ کہ لہ سی بەش پیکدیت و بہشہ کانیش بہمجۆرہ دابہشکراوہ:

بہشی یہ کہم بہ ناویشانی: دامەزراندنی بنہما سہرہکیہ کانی سیمانتیکی چوارچیتوہی، کہ تپیدا بنہرہت و بنہما و سہرہکانی تیۆریہ کہ و گرمانہ و سہرنجہ زمانہوانیہ کانی تیۆری سیمانتیکی چوارچیتوہی خراونہتہروو.

بہشی دووہم ناویشانی: چۆنیہتی بہ کارہینانی پیشناوہ کان وەک تۆربہندی چیتوہی و بہستنہوہیان بہ چہمکە دیاریکراوہ کانہوہ، بہ نمونہی تابہت بہ بابہتی سہرہکیہوہ، کہ پیشناوہ کان، چۆنیہتی رەفئاری پیشناوہ کان لہ روانینی تیۆریہ کہدا دہخرتتہروو.

بہشی سییہم، ناویشانی: (لیکدانہوہ سنورداریہ کانی سینتاکس و شیکاریہ کانی سیمانتیکی چوارچیتوہی پیشناوہ کان)، ہہلگرتوہ. بہ نمونہ و شیکاری تابہتہوہ لہ ہہرکام لہ ناواخی تیۆریہ کہ و ستراتیژی کارکردنی تۆربہندی چیتوہیہوہ، ئەوہ دہخرتتہروو، کہ پیشناوہ کان چوارچیتوہ و سروشتی سیمانتیکی تابہت بہ خۆیان لہ داریشتہ سینتاکسیہ کانیشدا دہنوین و جیدہ کەنہوہ.

(۱) دامەزراندنی بنہما سہرہکیہ کانی سیمانتیکی چوارچیتوہی

لہ لیکدانہوہ واتایہ کاندا، کردہی پشکین بۆ سہرچاوہ کانی بونیادنانی واتاکان دہکرت. ہەر بۆیہ ئەم جۆرہی لیکدانہوہ، سہرجہمی پتوژۆ زمانیہ کانی سہر دہرپراوہ کان بہہندوہردہگرت، تاوہکو دەستی بہ سہرچاوہ کہ بگاتہوہ، کہ لہو رینگاہشدا (ئەزموں، بہرکەوتنی فیزیکی، پەییپیردن، وردہکاری بہرکەوتنہ کان، درکپیکردن لہسہر بنہمای ئەمانہی پشوو، دہربیرن لہو روانگانہوہ)، ہہنگاوہ کان دہنوین. روودانی ہەر جیاوازی و ناوازی و ہەلہیہ کی واتای، ئامازہ بہ بہرکەوتن، تیکہیشتن/تینہگہیشتنیکی جیاواز لہ گہل دہرپراوہ کاندا دہکات، کہ لہ دواتریشدا چوارچیتوہیہ کی واتای تابہتمەند بونیاددہنریت. سہرنجی چوارچیتوہی سیمانتیکی یہ کہ و دہرپراوہ کان بۆ کارہ کانی زانا (چارلس فیلمۆر لہ سالانی ۱۹۷۰) دا دہگہرتتہوہ، کہ ئەمانیش درنژگراوہی بۆچوونہ کانی خۆی بوون لہسہر (ریزمانی بار و حالەت Case Grammar) (زانباری زیاتر لہسہر ئەم وەشانہ ریزمانیہ لہ: ۱- مەحوپی، محەمەد، ۲۰۰۹: ۲۴۷-۲۵۸. Fillmore, J. Charles, 1968: 1-90. B- دا، دہبینرتہوہ).

ئەم سہرنجانہیش لہ بروای بہہیزی فیلمۆرہوہ بہ:

- (جیاوازیہ کی زۆر ہہیہ لہ نیوان کۆزانیاری سیمانتیکی و کۆزانیاری سینتاکسی لہ زماندا) ہاتوہ.

یہ کہ پتوہستییہ سینتاکسیہ کانی رستہ کان، بوون بہ بنہرہت و بنہما سہرہکیہ کانی بۆچوونی فیلمۆر لہ دامەزراندنی تیۆری سیمانتیکی چوارچیتوہی لہ ناو زانستی زمانی درکپیکردن (Cognitive Linguistics) دا. (غەرب، نالی ئەدہم، ۲۰۱۶: ۴۵-۴۸). ئەو جیاوازیہشی، کہ لہنیوان زانیاریہ سیمانتیکی و سینتاکسیہ کاندا ہہیہ وا دہکات، کہ نہک تہنہا بہووی زانیاری سینتاکسیہوہ نہتوانین داریشتہی رستہ کان بونیادبیرن/تیکہیشتن بہیننہئاراوہ، تہنانت بہ زانیاری دیاریکراو و سنورداری واتاییشہوہ، ہەر ناتوانریت بونیادی داریشتہیہ کی سینتاکسی پراوپریت. لہبری ئەمہ سیمانتیک دہبیت بہ خاسیہتی داریژہری چوارچیتوہیہ کی سانا بۆ تیکہیشتن لہ یہ کہی ناو دہرپراوہ کان بیت، پاشان تیکہیشتنیکی ئینسکۆپیدیہانہ/درکپیکراوانہ لہ رستہ کان دہخەملیت. لہ روونکردنہوہی ئەم سہرنجہدا، زانا (Boas, Hans, C., 2005: 135) دہلیت: "ئەم ریبازہ (سیمانتیکی چوارچیتوہی) لہ سہرجہم ریبازہ کانی دیکہی لیکدانہوہی واتای وشہ جیاوازتہ، بہوہی، کہ لیکدانہوہ کانی لہسہر بنہمای پاشخانیکی ہاوبہشی زانین، کہ پتیدہوتریت (چوارچیتوہ سیمانتیکیہ کان) بونیادنراوہ و واتای وشہ کان لہسہر بنہمای ئەم پاشخانہ ہاوبہشہ لیکدہدرتتہوہ". بۆ روونکردنہوہی سہرنجہ تیۆریہ کانی سہرہوہ، نمونہی (۱) دہہینرتتہوہ:

(۱) پاکہتیک بکړه

توانامان له پركړنه وهی بوشايي نمونه ی (۱) دا، به (شیرینی، جگهره، کلینس....هتد)، نه وهی، که ده توانین هه ركام له وشانه لهو بوشاييه دا دابنن، له مهيش زياتر، سنوري دانای وشه کان به ديارينه کراوی بهیلينه وه، بؤ گونجان و پټکه وه هاتی چوارچيويه سیمانتیکي هه ريه که لهو په کانه له گهل (پاکهت، کرین) دا ده گه رټه وه. چونکه خودی تيوريه که به مه به ستي روونکردنه وهی نه وهیه، که چؤن وشه کان هاندهرن و دارشته ناو ه زيه کان یان چوارچيويه جياوازه کان چالا کده کهن و پټکه وه دین و نه مهيش بؤ تيگه يشتن له واتا زمانيه کان زؤر گرنگ و بنچينه یين. نه م تيوريه "هه ولده دات تایه تمه ندييه کانی ريکخراوی کؤزانیاری، که په یوه ستن به وشه کانه وه، بخاته روو/ناشکرا بکات". (Evans, V. and Green, M., 2006: 222). به هو ی تایه تمه ندييه ريکخراوه کانی هه ركام له (شیرینی، جگهره، کلینس...) ه وهیه، که به هو ی نه زمون و بهرکه وتنه فزيکييه کانه وه کوگراون، ده توانرټ وه که دارشته زمانيه کان، هه ركام له وشه جيگروهه کان (Alternative Words) بؤ نمونه ی (۱) په سه ندبکرتن. به م شيويه ناگای نيته ده ربارهی وشه کان/به کاره ټنانيان، توريکی نا لؤزی زانیاری له خوده گرت، زانينمان ده ربارهی نهو توره، پټواژوی درک پيکردنمان ده نوټنټ.

له م راستيه وهیه، که ده رباروه کانی (۲) نا ماژه به ناگای ناخپوهری کورد له بابته په یوه ندييه تورياساکه ی وشه کانه وه ده دات:

(۲) ۱- نيوم بينی.

ب- * نيوم ته ماشاکرد

پ- ته ماشای نيوم کرد.

با له وه تيپه رين، که چوارچيويه سیمانتیکي (بينين، ته ماشا)، ته نانه ت مامه لهی به جيکه وته کانيشيانه وه کردووه، نه وه تا (۲-۱) راسته و (۲-ب) نه خیر، به جيگورپي (ته ماشا) له (۲-پ) دا، نینجا نمونه ی که دروستمان هه بووه. له مهيش زياتر، به هو ی نه وهی پله ی نهو کرده یه ی، که به (چاو)، له (بينين) و (ته ماشاکردن) دا هه یه، له یه کتری جياوازن. بؤ نمونه له (بينين) دا، ده توانرټ کرده یه کی (به خواست و بخواست) یشی تيډايټ/چوارچيويه که بيگرتيه وه. له کاتيکدا و له (ته ماشا) دا، نهو کرده یه ی، که به (چاو) نه نجامدراوه، خواستیکي مه به ستنار و تایه تيشی له پشته وه بووه. له م روانگه یه وهیه، که زانا (چارلس فيلمؤر، ۱۹۸۶: ۱۱۲) ده لټت: "وشه کان نوټنه رایه تي پوليټنکاريه نه زمونيه کان ده کهن. هه ر يه کتيک له پوليټنکاريه کان، له سه ر بنه مای دوختیکي هاندهرن، که له پاشخانيکی کؤزانیاری و نه زموندارا رووده ده ن". کؤزانیاری و نه زمون، چوارچيويه سیمانتیکي که ی هه ركام له (بينين) و (ته ماشا) داده رټن. هه ر نه وهيش هوکاري تيگه يشتمانه لهو مه به ست و واتیانه ی، که هه ركام لهو دوانه نا ماژه ی بؤ ده کهن و وا ده کهن، که:

(۳) خه و بينين.

ده ربارويکی دروست و به کاره ټنراوی ناخپوهری کورد بټت، که چی:

(۴) * خه وته ماشاکردن

رينگه پينه دراوبټت. هوکاري نه مهيش لهو دوخه هاندراره ی پاشخانه کؤزانیاری و نه زمونداريه که ی هه ركام له (بينين) و (ته ماشاکردن) ه وه هاتووه. چونکه پله ی سه رنجدان له (بينين) دا، که متره وه که له (ته ماشاکردن) دا. هه ر بؤیه خواستی (ته ماشاکردن) ی ديمه ن و رووداوه کانی ناو (خه و) شيانی روودانيان نييه. له بهر نه وهیه، که (بينين)، چوارچيويه کی سیمانتیکي گونجاوی له گهل (خه و) دا هه یه و نا ماژه بهو توره زانیاريه مان ده دات، که له نيوان (خه و) و (بينين) دا درکمان پيکردووه و به هو ی نه زمونيشه وه شيانی روودانيان هه بووه. به لام هه ر به هو ی نه زمونه ده وله مه نده که مانه وه (که له سه ر بنه مای به کاره ټننانه به ده ستمناخستووه) به پاشخانی کؤزانیاری، چوارچيويه سیمانتیکي گونجاو له نيوان (خه و) و (ته ماشا) دا نا دؤرينه وه. "بؤ نه وهی له واتی وشه کان له زمانیکدا تيگه یين، ده بټت سه رتا زانينمان ده ربارهی چوارچيويه واتیانه کان یان دارشته چه مکيه کان هه بټت، که نه مانه يش له بنه مای به کاره ټنانياندا ده ستمانه که ون". (Boas, C. H., 2001: 66). هه رچه نده (بينين) و (ته ماشا)، دوو کرداری کرده یه کی هاوشپوه ده نوټن، به لام نا مانج و که ره سته کانیان جياوازه. لټره وهیه، که توخمه کانی چوارچيويه (Frame Elements) رؤلی دیار و گرنگ له تيکردنی چوارچيويه کاند ده بين و سه رنه نجاميش پټواژوی تيگه يشتن رووده دات. له مهيش زياتر درک پيکردن به سه رچاوه ی هه ركام له یه که کانی پټواژوکه يش رووده دات. بهو واتیانه ی، کاتيک ناخپوهریک ده توانرټ (گيران) له گهل (مانگ، دز، زيږاب، ده ست، ريگا، سه نگر، هو ل) به کاره ټنټ، وه که له نمونه کانی (۵) دا ده بينرټ:

(۵) ۱- مانگ گيران.

ب- دزه که گيراوه.

پ- زيږابه که گيراوه.

ت- ده ستم گيراوه بؤیه ناتوانم يارمه تيت بده م.

ج- نه م ريگایه گيراوه و ناچارين بگه رټينه وه.

چ- سه نگر يان ليږگرن.

ح- هه موو شتيک بؤ ټاهه نگره که نا ماده یه و هو له که يش گيراوه.

نا ماژه به نه زمون و پاشخانی کؤزانیاري ناخپوهره که ده کات، سه باره ت به چوارچيويه سیمانتیکي (گيران) و توخمه کانی ناو چوارچيويه که ی. بهو هو یه وه توخمی (ده ست) له ناو چوارچيويه سیمانتیکي (گيران) دا، نا ماژه و یه که یه کی ته و او جياواز له توخمی (زيږاب، دز، مانگ، ريگا، سه نگر، هو ل) ده نوټنټ. له بهر نه وهی، که وشه کان هوکاري وروژاندي چوارچيويه کان، نه مهيش له سه ر بنه مای پوخته ی وشه ی (گيران)،

که به‌هویه ده‌بیت به بنه‌مای نواندی چوارچیه‌یه کی تایهت و دیاریکراو بۆ هه‌رکام له نمونه‌کانی (۵). به‌و واتایه‌ی، که بوخته‌ی (گیران) چوارچیه‌یه‌ک ده‌نوینت، هاتی له‌گه‌ل توخمه‌کانی دیکه‌ی نمونه‌کانی (۵) دا، هه‌رجاره و بنه‌مایه‌ک داده‌ریژیت و هه‌موو پیکه‌وه ئاماژه به چوارچیه‌یه‌کی ته‌واو جیاواز و تایهت له چوارچیه‌یه‌کی دیکه‌ی هه‌مان وشه به‌لام له نمونه‌کانی دیکه‌دا، ده‌دات. هه‌ریویه ده‌توانریت به دانانی وشه‌ی (گیران)، کومه‌لیک چوارچیه‌یه‌کی درکیانپیکریت، که هه‌ردووکیان پیکه‌وه ئاماژه به فۆرم-واتایه‌کی پیکه‌وه‌یی ده‌دهن. به‌و واتایه‌ی جوتکردنی فۆرم-واتا له بونیادنانیکدا روویداوه. "سه‌رچاوه‌ی واتای ده‌ربراوه‌ی زمانیه‌یه‌کان، له واتای به‌شه پیکه‌ینه‌ره‌کانی ئه‌و ده‌ربراوه‌یه نایه‌ت. له‌بری ئه‌مه بونیادنانه‌کان بۆخۆیان واتادار و هه‌لگری واتان". (قادر، کاروان عومه‌ر و غه‌ریب، نالی ئه‌ده‌مه، ۲۰۲۳: ۳۵۲-۳۵۳). هه‌رکام له نمونه‌کانی (۵) بۆخۆیان بونیادیکن، سروشت و تایه‌تیی واتا-گه‌یاندنه‌که‌یان، چوارچیه‌یه‌یه. به‌و واتایه‌ی له چوارچیه‌یه‌کی دیاریکراوه‌یه‌ دین. به‌جۆریک، ئه‌و چوارچیه‌یه‌ سیمانتیکیه‌ی، که (گیران، مانگ) پیکه‌وه دروستیانکردووه، جیاوازه‌یه له چوارچیه‌یه‌ سیمانتیکی (دز، گیران) و پیکه‌وه چوارچیه‌یه‌کی سیمانتیکی تایه‌ت ده‌نوینت، که (گیران) و (ریز) له (۶) دا:

(۶) ریزی پێشه‌وه گیراوه.

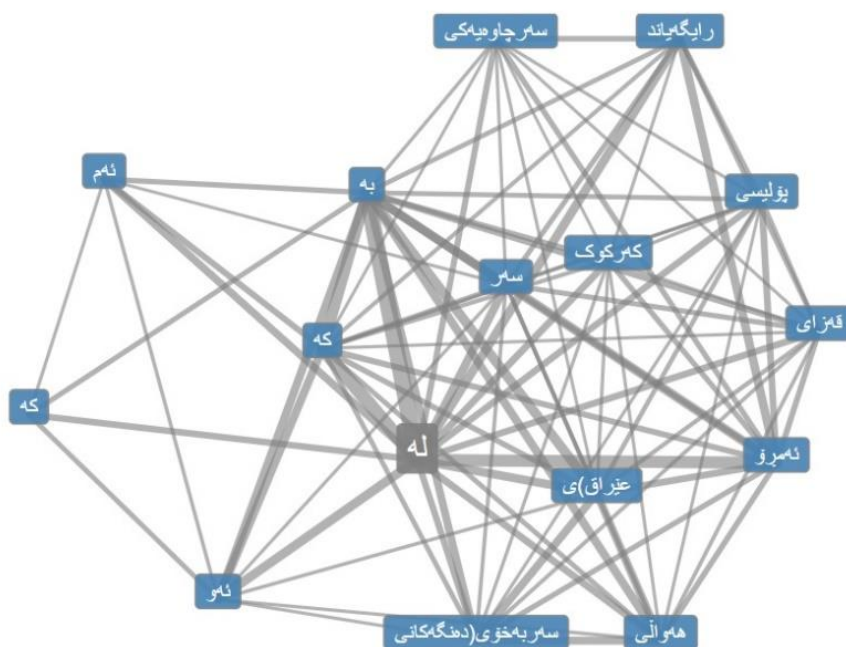
هه‌مان چوارچیه‌یه‌ ناگه‌یه‌نیت. هه‌ریویه بونیادی هه‌رکام له نمونه‌کانی (۵)، له سروشتیاندا، ئاماژه به سیمانتیکی چوارچیه‌یه‌ی ده‌دهن. به‌م شیوه‌یه‌، یه‌کیک له بنه‌ره‌تیرین بنه‌ماکانی تیورییه‌که ئه‌وه‌یه، که هه‌ر وشه‌یه‌ک له به‌کاره‌یتاندا چوارچیه‌یه‌کی دیاریکراو چالاکده‌کات، که چهندین په‌یوه‌ندی و چه‌مکی په‌یوه‌ستدار به په‌یوه‌ندییه‌که‌وه ده‌گه‌یه‌نیت. پێویسته ئه‌وه‌یش به‌خه‌رته‌روو، که ده‌وتریت بونیادنانیکه و واتای سه‌رجه‌می بونیاده‌که له به‌شه پیکه‌ینه‌ره‌کانیه‌یه‌ نایه‌ت، مه‌به‌ست له چالاککردنی ئه‌و چوارچیه‌یه‌یه، که به‌هۆی یه‌که پیکه‌ینه‌ره‌که‌وه دارێژراوه. چونکه ده‌بیت ئه‌وه بزانریت، که خودی وشه‌کانیش خاوه‌نی چوارچیه‌یه‌ی تایه‌تی خۆیان، به‌لام ئه‌م چوارچیه‌یه‌ به‌پێی ئه‌زمون و به‌کاره‌یتان ده‌گۆرێن و وشه‌کان (توخمه‌کانی چوارچیه‌یه‌)، به هه‌مان تایه‌تیی و چوارچیه‌یه‌ی دیاریکراوه‌یه له هه‌موو بونیاده‌کاندا، ده‌رکه‌وتن و روودانیا نایه‌ت. "وشه‌کان ته‌نیا یه‌ک واتای دیاریکراو له‌خۆناگرن، به‌لکو هه‌ر وشه‌یه‌کی زمانی له چوارچیه‌یه‌کی گه‌وره‌ی زانیاریان، که تیایدا نوینه‌رایه‌تی پۆلیک ئه‌زمون جیاواز ده‌کهن، بۆئه‌وه‌ی تاکیش له واتای وشه‌ی یان ده‌سته‌واژه‌یه‌ک تیبگات، پێویسته ده‌ستی به زانیارییه‌ جه‌وه‌رییه‌کانی په‌یوه‌نددار به‌و وشه‌یه‌ بگات". (محمدامین، گولچین عزیز، ۲۰۲۴: ۶۳). که‌واته سیمانتیکی چوارچیه‌یه‌ی (گیران)، بواریکی سیمانتیکی ده‌نوینت، له‌کاتیکدا سیمانتیکی چوارچیه‌یه‌ی هه‌مان وشه له نمونه‌کانی (۵ و ۶) دا، بواریکی دیکه‌ی سیمانتیکی ده‌نوینت. ئه‌گه‌ر هه‌مان چوارچیه‌یه‌ی سیمانتیکی وشه‌که‌مان بۆ هه‌میشه و له هه‌موو به‌کاره‌یتاندا، له‌به‌رجاوبه‌گرتایه، ئه‌وکات ته‌نها یه‌کیک له ده‌ربراوه‌کانی نمونه‌کانی (۵ یان ۶) راست ده‌رده‌چوو. ئه‌مه‌یش ئه‌وه ده‌گه‌یه‌نیت، که چوارچیه‌یه‌ی سیمانتیکی یه‌که‌کان له‌سه‌ر بنه‌مای به‌کاره‌یتانیا، که ئه‌مه‌یش یه‌کیکی دیکه‌یه له تیورییه‌کانی قوتابخانه‌ی زانستی زمانی درکپیکردن و به‌کاره‌یتان ده‌کاته بنه‌ما، ده‌گۆریت. به‌و واتایه‌ی، که به‌کاره‌یتانی یه‌که‌کان، بنه‌ما سیمانتیکییه‌که‌یان/چوارچیه‌یه‌ سیمانتیکییه‌که‌یان دیاریده‌کات. ئه‌م (به‌کاره‌یتان-بنه‌ما)یه‌ش، به تیوری (بنه‌مایی به‌کاره‌یتان Usage-Based Theory) ناسراوه. (پروانه: غه‌ریب، نالی ئه‌ده‌مه، ۲۰۲۴: ۸۹-۹۰). که‌واته به‌کاره‌یتانی یه‌که‌کان له ئاوه‌زدا داده‌کرن Save، پاشان به‌کاره‌یتانیه‌وه‌شیان له‌سه‌ر بنه‌مای دا‌کراوه‌که‌یه. که‌واته بنه‌مای سه‌ره‌کی له دامه‌زراندنی تیورییه‌که، له سه‌رنجی تیگه‌یه‌شتن له به‌های چوارچیه‌یه‌که‌وه دیت. به‌و واتایه‌ی، کاتیک له به‌های چوارچیه‌یه‌کی سیمانتیکی تیده‌گه‌ین، که بزاین بنه‌ره‌تی بونیادنانی ئه‌و چوارچیه‌یه‌ چۆن بووه! "به‌چیه‌کردنی ئه‌زمون‌ه‌کان ده‌بیته‌ مایه‌ی لیکدانه‌وه‌کان، له‌سه‌ر چۆنیه‌تی ویناکردنی ئه‌زمون له‌لایه‌ن قسه‌که‌روه‌وه بۆئه‌وه‌ی بیگه‌یه‌نیت گۆنر. ئه‌وه ته‌نیا نمونه‌یه‌که له لیکدانه‌وه‌ی ویناکردنی مرۆف بۆ ئه‌زمون‌ه‌کان". (مه‌جید، سالار فایه‌ق، ۲۰۲۴: ۳۴). هه‌ر بۆیه ویناکردنی ئه‌زمون ئاخیه‌ری نمونه‌کانی (۵ و ۶)، له‌سه‌ر بنه‌مای ئه‌زمون به‌کاره‌یتراوی دا‌کراوی (گیران) له‌لایان، پاشان ئه‌و ئه‌زمون له چوارچیه‌یه‌که‌دا داده‌ریژنه‌وه و لیکدانه‌وه‌ی گۆنریش له‌سه‌ر بنه‌مای هه‌مان ئه‌زمون دا‌کراو ده‌بیت بۆ ده‌ربراوه‌که. خۆ ئه‌گه‌ر هاتوو گۆنر خاوه‌نداری له هه‌مان ئه‌زمون نه‌کات، ئه‌وا تینه‌گه‌یه‌شتن/هه‌له‌تیگه‌یه‌شتن دروستده‌بیت.

۲) چۆنیه‌تی به‌کاره‌یتانی پێشناوه‌کان وه‌ک تۆربه‌ندی چیه‌ی و به‌ستنه‌وه‌یان به‌چه‌مکه‌ دیاریکراوه‌کانه‌وه

دابه‌شکاری و پۆلینکردن بۆ به‌شه‌ خاوتنه‌کان، ته‌نها به‌ لیستکردن و جیاکردنه‌وه‌یه‌کی سه‌ره‌تایه‌ بۆ یه‌که زمانیه‌یه‌کان، چونکه له ساتی به‌کاره‌یتانی هه‌ر یه‌که‌یه‌که‌دا، سه‌رجه‌میان به سروشتیکی ئینسکلۆپیدی و هاو‌په‌یوه‌ندییه‌کی یه‌گه‌رتوویه‌وه، له‌گه‌ل ته‌واوی یه‌که‌کانی دیکه‌دا ئاماژه به چوارچیه‌یه‌کی دیاریکراو ده‌دهن. "جیاکردنه‌وه و پۆلینکردنی که‌ره‌سته زمانیه‌یه‌کان له‌سه‌ر بنه‌مای یه‌ک/چه‌پکیک نیشانه، چه‌مکی هه‌لخه‌له‌تینه‌ره. هه‌ر بۆیه به‌ له‌به‌ریان و جیاکردنه‌وه و دا‌بارانی پیکه‌اته زمانیه‌یه‌کانی زمانیش له‌ناو ئاوه‌زدا، له‌سه‌ر بنه‌مای چه‌مکی مۆدولاریتی، جارنیکتر چه‌مکی هه‌لخه‌له‌تینه‌ره". (قادر، کاروان عومه‌ر، ۲۰۱۲: ۸۹). له‌م روانگه‌یه‌وه، هه‌ر دا‌برین و به‌پیکه‌اته و کاتیگۆریکردن سهر‌به‌خۆیانه‌ی پێشناوه‌کان، واده‌کات سروشتی چوارچیه‌یه‌ سیمانتیکییه‌کانیا له‌ده‌ستبده‌ن و له سنووریک دیاریکراوی واتایدا (که ئه‌م مامه‌له‌یه‌یان زیاتر به‌هۆی شیکاره سینتاکسیه‌که‌وه ده‌بیت)، په‌فتاریکه‌ن. له‌کاتیکدا ئه‌م ئامرازه زمانیا، وه‌ک ئاماژه و نیشانه‌ی واتای تایه‌ت له چوارچیه‌یه‌کی واتای فراواندا، رۆی سیمانتیکی ده‌گێرن. نمونه‌ی (۷) به‌هۆی پێشناوی (له‌وه، چوارچیه‌یه‌کی سیمانتیکی تایه‌ت و جیاواز به‌و به‌کاره‌یتان ده‌نوینت:

(۷) له‌قورگم گیرا.

رۆڧى پېشناۋەكە لە نمونەى (۷)دا، ئاماژە بە چوارچىۋەيەكى واتاپى جياۋازتىرى (گىران) دەدات، چوارچىۋەيەكى جياۋاز لە چوارچىۋەى ھەرىەكە لە نمونەكانى (۵). ئەو چوارچىۋەيش ۋادەكات، كە ئاماژە ۋەپەيۋەندى ۋ تىگەيشتنەكان، ئاراستەيەكى دىكە بە (گىران) ۋ تەۋاۋى چوارچىۋە سىمانتىكىيەكەى (۷) بەدن. بە ۋاتايەكى دىكە، پېشناۋەكە دەيىتە ئاماژەيەك بۆ ۋاتاي سەرەكىي (گىران). لە دواترىشدا ھەموۋيان پىگەۋە چوارچىۋەيەكى تايبەت ۋ جياۋاز دەنوۋتن. "لە سىمانتىكى چوارچىۋەيىدا، پىداگرى لەسەر ئەۋە دەكرېت، كە پىۋىستە باسېك لەو جۆرە زانىارىيانە بكرېت، كە لەكاتى بەشدارپى واتاپى تاكە وشەكان ۋ بونىادە رېژمانىيەكاندا دروستدەبن". (Fillmore, 1985:233). چونكە ھەر چوارچىۋەيەك پەيۋەستدەيىتەۋە بە چوارچىۋەى سىمانتىكى تەۋاۋى توخمەكانىيەۋە. لەبەرئەۋەيش بوۋ، كە (گىران) لە ھەركام لە چوارچىۋەكاندا ئاماژەيەكى دەگەياند ۋ بەھۆى توخمەكانى دىكەۋە، ئاماژە سەرەكىيەكانى لە چوارچىۋەكاندا دەگۆرا. ھەر خودى گۆرانەكەيش، ئاماژە بە رۆڧىكى تايبەت ۋ دىيارىكراۋى پېشناۋەكان دەدات لە بونىاداننى ھەركام لە نمونەكانى (۵، ۶ ۋ ۷)دا. لە دواترىشدا رۆڧ ۋ پىگەى پېشناۋەكانىش، لەناو تۆرە ۋاتايەكەيدا دەبىنرېتەۋە. "تۆرى ۋاتاپى لايەنى دەرەكەۋتە ۋ فېزىكىي ئەۋ پەيۋەندىيە جياۋازانەيە، كە ۋاتا جياۋازەكانى چەمكىك لە بىرى مروفدا بەشېۋە تىشكى دروستىدەكەن". (كانەبى، دلېر سادق ۋ باپىر، دلاۋەر شوكرى، ۲۰۲۰: ۹۹). بەخشىنى ۋاتا ۋ مەبەست ۋ ئاماژەى جياۋاز بە توخمە ھاتوۋەكانى تەنېشت پېشناۋەكان، دەيانكاتە لايەنى دەرەكەۋتوۋى ناو تۆرە ۋاتايەكان. لەبەرئەۋەشە، كە پېشناۋەكان ۋەك ھەلگرى چەمكىك رەفتاردەكەن، زىاتر لەۋەى كە پۆلىكى داخراۋى زمانى بن(كە دەوترېت پۆلى داخراۋ، مەبەست لە رەفتارى سىمانتىكى پېشناۋەكانە، نەك ژمارە ۋ دانەكانىيان لە فەرھەنگدا). ھىلكارپى (۱)، تۆرى ۋاتاپى (لە) روۋندەكاتەۋە:

هیلکاری (۱) "تۆری واتای پِشناوی (له)"

(http://corpora.uni-leipzig.de/en/res?corpusId=kur_newsrawl_2011&word)

له چوارچيويه سيمانتيكيدا فرهنگ نيت/توريه ندي چيويه FrameNet، كه وهك توريه نديك بو هر وشه/به كه يه كي زمني ده بينريت، له ئيستاى به كارهينانه ته كنه لوژييه كاني زماندا سوديليوهرده گيريت. توريه ندي چيويه هه لوژيكي زمانه وائي هه ژماري/كو مپيوته رييه و له لايهن خودي زانا چارلس فيلموره وه به مه به ستي دروست كردني فهره نكيكي وشه يي كو مپيوته ري(داتا به يسيكي وشه)، كه ئه ميس له سه ربنه ماي سيمانتيكي چوارچيويه دادمه زريت، دراوه. "پروژه توريه ندي چيويه FrameNet داتا به يسيكي وشه يي بو زمني ئينگليزي دروستده كات، كه ههم مروف بتوانيت بيخوئيتته وه، هه ميس نامير. ئه ميس به پشت به ستن به تييينيكردن و تيهه لكيشكردن نمونه ي ئه وه ي، كه وشه كان چون له دهقه راسته قينه كاندا به كارها تون". (www.Framenet.icsi.berkeley.edu). باشتري بوار و مه ودايه كيش له ئيستاى ليكوئينه وه هاوبه شه كاني نيوان زمان و ته كنه لوژيادا، پتواژوكردن زمني سروشتي (Natural Language Processing/NLP) يه، كه ئه ميس له چوار بواردا خو ي ده بينتته وه:

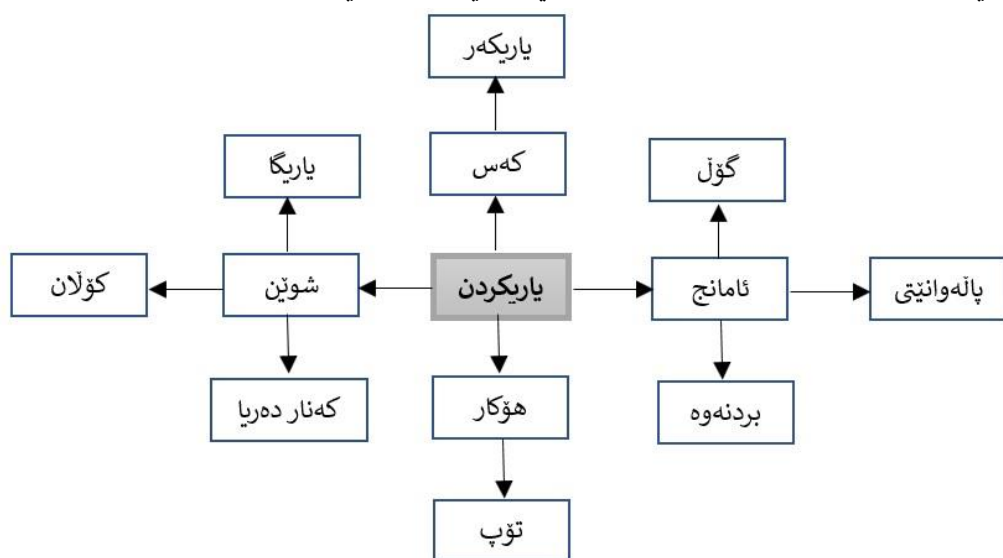
- دهرهینانی زانیاری،
- وهلامدانه وهی پرسیار،
- وهرگیږانی ئامیږی،
- شیکردنه وهی واتانی.

کۆکردنه‌وه‌ی هه‌رکام له‌م چوار بواره‌یش له‌ زیره‌کی ده‌ستکرد (Artificial Intelligence/AI) دا ده‌بیزێته‌وه. به‌وه‌ی، که‌ مۆدیلێکی زیره‌کی ده‌ستکرد ده‌توانێت: 1- بپڕۆکه‌ سه‌ره‌کییه‌ کانی ده‌قیک ده‌ربه‌ینێت، وه‌ک ده‌ره‌تانی زانیاری، ب- وه‌لامدانه‌وه‌ی هه‌ر پرسیارێک، که‌

لیدیه کریت (به چۆنیه تی و چه ندی تی جیاوازه وه)، پ- وهرگێرانی دهقه کان له نێوان زمانه کاند، ت- ساناکردنه وهی لایه نی واتای ته وه دهقانه ی، که پیدیه درت، ته نانه ت شیکردنه وهی زیاتری زانیاریه ده ره پێراوه کانی خۆی، یان وه لمانده وه و وهرگێرانه ئامپریه کان، بۆ نمونه له و کاتهیدا، که زانیاریه کان/ وهرگێرانی، پتویستیای به شیکردنه وهی واتای پێدراوه یه که مینه کانی خۆدی زیره کییه که هه بێت، ده توانیت دووباره لیکدانه وهی واتای جێبه جێبکات، که ئه میش به هۆی ده ستردن بۆ به ستنه وهیه کی دیکه ی، هه مان روونکردنه وه ده بێت. به و واتایه ی، که به شیک دیکه له ناو چوارچۆیه سیمانتیکیه که ده هیت و تۆرپه ندیک چۆیه ی دیکه به به کاره ی نه ر ده به خشیت. به ستنه وهی هه رکام له سیمانتیکی چوارچۆیه و تۆرپه ندی چۆیه ی له داتابه یسیکدا، چۆنیه تی کارکردنی بنه رته کانی تۆرپه ندی چۆیه ی وشه کان ده خاته روو. به م شۆیه به بێت "داتابه یسی تۆرپه ندی چۆیه ی، به ره مه می پڕۆژه یه ک له بواری فه ره هه نگسازیه ی هه ژماره ی Computational Lexicography ده نویت، که له سه ر بنه مای سیمانتیکی چوارچۆیه ی دامه زراوه ". (Boas, 2005: 140). به و واتایه ی، که بیرۆکه و بنه ماکانی سیمانتیکی چوارچۆیه ی بۆ یه که زمانیه کان، ده بێت به بنه رته کانی سه ره پێخستنی مۆدیلکی زیره کی ده سترکد بۆ زمانه سروشتیه کان، که له راستیدا پێشکه و تووترین مۆدیل زیره کی ده سترکدیش ئه وه یان ده بێت، که له روانگه ی خاسیه ت و سه رجه کانی سیمانتیکی چوارچۆیه وه بۆ زمان و پێواژۆکانی زمانکی سروشتی دامه زرابیت، چونکه له رپی تۆرپه ندی چۆیه ی وشه کانه وه ده توانیت به هه ر چوارچۆیه یه کی سیمانتیکی وشه کان بگه ی. بیرۆکه ی تۆرپه ندیه که سه ره تا به مه به ستی دانانی فه ره هه نگکی هه ژماره ی دانراوه، که یه که زمانیه کانی زمانی ئینگلیزی تیدا کۆبکریته وه، به لام کۆکردنه وه که ی له روانگه ی سیمانتیکی چوارچۆیه وه ده بێت، ئه مه ییش به واته لیکدانه وهی نمونه ی به کاره یانی وشه کان له دهقه راسته قینه کاند. به م شۆیه وه واتای زۆر به ی وشه کان له سه ر بنه مای چوارچۆیه سیمانتیکیه کانیا دیاریده کریت. به م شۆیه وه تۆرپه ندی چۆیه ی، فه ره هه نگکی گه وه ی ئه لیکترۆنییه، که بۆ لیکدانه وهی واتای وشه کان، ته نها به پێناسه کردنی واتای وشه ناوه ستیت، به لکو ئاستکی قولتری گه رانی واتای جێبه جیده کات، بۆ ئه مه ییش، وشه کان به چوارچۆیه یه کی گشتی رووداو/ بارودۆخیکه وه ده به ستیته وه، که پیدیه و تریت (چۆیه Frame)، ئه مه ییش یارمه تی کۆمپیوته ر و گه رانه ئه لیکترۆنییه کان ده دات، که باشتر له واتای راسته قینه ی رسته کان تیبگه ن و بیاندۆزنه وه. بۆ نمونه چوارچۆیه ی واتای (لیخویرین)، به گشتی ئه م توخمانه له خۆده گریت:

- که سیک، کاره که ده کات (شۆفیر)
- ئامپریک، که بۆ لیخویرین ده سته دات (ئۆتۆمبیل، ماتۆر، پاسکیل، خه لک- له بارودۆخی به کاره یانه میتافۆریه که ی زماندا-)
- شۆنیک (به گشتی شه قام و کۆلان)

ئه مانه ییش چوارچۆیه ی سیمانتیکی (لیخویرین) پیکده هین و هه ر یه کیکیشیان پێیاندیه و تریت (توخمه کانی چوارچۆیه). به م شۆیه وه تۆرپه ندی چۆیه ی له سه ر بنه مای سیمانتیکی چوارچۆیه ی کارده کات. چونکه پێیوايه بۆ تیگه یشتن له واتای وشه یه ک، ده بێت سه ره تا ئه و چوارچۆیه چه مکیه بدۆزیته وه/ بزانیت، که وشه که پالپشتیده کات. بۆ نمونه چوارچۆیه ی (شۆفیری) بۆ (لیخویرین). پاشان وشه په یوه ندیداره کان پیکه وه کۆده کریته وه و له دواتر دا به ئاماره کردن به و چوارچۆیه یه، واتا کانیان لیکده دریته وه. هیلکاری (۲) ی خواره وه، تۆرپه ندی چۆیه ی (یاریکردن) له سه ر بنه مای سیمانتیکی چوارچۆیه ی (یاریکردن) ده نویت:

هیلکاری (۲) تۆرپه ندی چۆیه ی (یاریکردن)

به هۆی تۆرپه ندی چۆیه یه وه ده توانیت رۆله واتایه کان (Semantic Roles) ی پێشواوه کان دیاری و روونکریته وه، به وه ی، که پێشواویک له تۆرپه ندیکدا چ ئاماره بنه دییه ک ده گه یه نیت، ئه و گریمانه یه ش له داتابه یسیکدا تۆمارده کریت، که له دواتر دا و له پێواژۆی زمانیدا ده توانیت به کاره ی پێشواوه، بۆ نمونه لیلی و نادیا رییه کانیا روونکریته وه. ئه مانه ییش له رپگه ی:

- دیاریکردنی رۆلی واتای،
- تایبه تمه ندیه رسته سازی و واتاسازییه کان،

- خالی لکندنیان.

که به هوانه و ده توانریت شیکارنکی وردی پیشناوه کان بکریت.

هر پیشناویک چوارچیوه کی واتاپی له میشکی خوینهر/گوینگردا دروستده کات، که هم چوارچیوهیه وینهی تیگه یشتن روونتر و ناشکرتری ده کات. تا نهو رادهیهی، که پیشناوه کهیش بوخوی ده بیت به سهرچاوه و نامازدهدر له ریکخستنی چوارچیوهی جیاوازا. وهک مامه له کردنه جیاوازه کانی پیشناوی (له) له نمونه کانی (۸) دا:

۸- ا- به نازادا نارومته وه. (به) نامازدهدری کهس (کهس و جوئه)

ب- به ناسمانه وه نه سترهم دیوه. (به) نامازدهدری (شوین و شت)

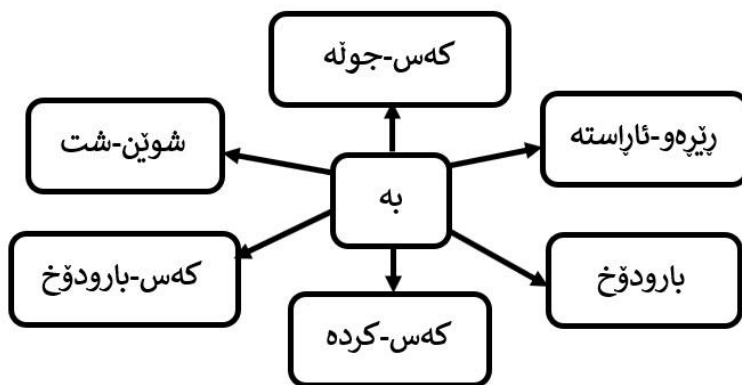
پ- به په یوه نندیه که ی زانی. (به) نامازدهدری (کهس و بارودوخ)

ت- په یمانم به ئیوه داوه. (به) نامازدهدری (کهس و کرده)

ج- به هیواشی پیموت. (به) نامازدهدری (بارودوخ/چوینه تی)

چ- به ته نیش باخه که وه. (به) نامازدهدری (ریره و ئاراسته)

لیره وه درده که ویت، که پیشناوه کان ته نها په یوه نندی سینتاکسی و ریزمانی و ته نانهت په یوه نندی وشه ییش دروستناکه ن، زیاتر له مه، رۆلی واتاپی و چوارچیوهی سیمانتیکی جیاوازه به خشنه نهو یه که واتاپیانه/توخمه کانی دیکه ی چوارچیوهی سیمانتیکی، که له گه لیاندا دین و پیکه وه گۆراویک بونیاده نین. "وشه کان، ته نانهت بونیاده ریزمانیه کانی ریزه ییانه به (سیمانتیکی چوارچیوهی و مه وداکان) وه په یوه ستن. هر بویه واتای په یوه سته به وشه یه کی دیاریکراوه وه، ناتوانریت به شیوهیه کی سهر به خو و دور له سیمانتیکی چوارچیوهی، تییبگه یین". (قادر، ۲۰۱۷: ۲۸). بهم شیوهیه پیشناوه کان، توخمه کانی دیکه ده خنه ناو نهو تۆربه نده چیوه ییانه ی خو یانه وه و رۆلیکی سیمانتیکییانه له شیوهی چوارچیوهیه کدا ده نوین. بۆ نمونه له (۸-ا) دا، پیشناوی (به)، زیاد له وهی ته نها سهریکی ریزمانی بیت له ناو فریزیکی پیشناویدا، نامازدهدری (کهس و جوئه) بووه. به واتاپیه کی دیکه، به هوی تۆربه نده چیوهیه که یه وه، چوارچیوهیه کی سیمانتیکی بونیادناوه و نامازده نه خشه کیشانیکی ناوه زی دروستکردوه، که کهس و جوئه تییدا ویناده کریت. هر وهک چۆن (به) له (۸-ب) دا، وینایه کی ناوه زی نه خشانده وه، که (شوین-شت) ده نوینیت و رۆلی جیاوازی واتاپی به (ناسمان-نه سترهم) وهک (شوین-شت) داوه. به جوړیکی دیکه و له (۸-ب) دا، پیشناوه که نامازدهدری (کهس-بارودوخ) ی گه یاندوه. له (۸-ت) دا، به شیکی دیکه ی تۆربه نده که ده نوینیت و بووه به نامازدهدری (کهس-کرده). جوړیکی دیکه ی نامازدهی له (۸-ج) دا ناندوه و رۆلی واتاپی (چوینه تی-بارودوخ) و له (۸-چ) دا رۆلی واتاپی و نامازدهدری (ریره و ئاراسته) ی گه یاندوه. سهرجه می رۆل و نامازده کانی به هوی نهو خاله گریدراوه وه بووه، که به یه که کانی دیکه ی ناو چوارچیوه سیمانتیکییانه هه یبووه. واته خالی لکندنی (۸-ا) به ناوی تایبه تییه وه بووه، له کاتیکدا له (۸-ب) دا به شوینیکه وه بووه. له (۸-پ) دا به رووداویکه وه گریدراوه. له (۸-ت) یشدا خالی لکندنی له گه ل جیناویکی سهر به خو دا بووه. له (۸-ج) دا به چوینتییه وه و له (۸-چ) دا به ریره ویکه وه په یوه سته. به سهرجه میشیانه وه تۆربه نندی چیوهی بو واتا و نامازده کانی (به) ده نوین. وهک نه وهی، که له هیلکاری (۳) دا خراوه ته پروو:

هیلکاری (۳) تۆربه نندی چیوهی (به)

به هوی تۆربه نندی چیوهیه وه، ده توانریت زانیاری ریکخراو له زانیاری ناریکخراو جیا بکریته وه، یان ته نانهت زانیاریه کی ریکخراو له ناو ده قنکی ناریکخراو دا دره یینریت. سهره کترین پالیشیتیش بو هم جیا کردنه وهیه، رۆله واتاپیه کانن، که له چوارچیوهی کانه وه وه ریده گرن. رۆله واتاپیه کان به هوی هاوکیش و نه لگوریتمه کانه وه به یه که کانه وه ده به ستریتمه وه (بیگومان کاتیک نه مه ده کریت، که نمونه کان له بهرکاره یینانی راسته قینه وه وه رگیرابن)، هیلکاری (۱)، به سته وه کان به هوی نه لگوریتمه کانه وه بو پیشناوی (له) ده نوینیت، که چۆن پیشناوه که به هوی په یوه نندی به ستره و کانیه وه، ده توانریت زانیاری راست و ریکخراو به خشیته. (سهر بهت به نه لگوریتم، برونه: غریب: نالی نه ده مه، ۲۰۲۴: ۵۱) هم کردانه ییش، کرۆکی پیواژکردنی زمانی سروشتی ده نوین، که زیاتریش کار له سهر لایه نی کاره کییانه ی زمانه وانی کۆمپیوتهری ده کات. بو نه ییش، به کاره کیکردنی تۆربه نندی چیوهی له چوارچیوهی رسته سازیدا به دیده کریت. واته تۆربه نندی چیوهی یه که یه کی زمانی-فهرهنگی، پیواژوی به کاره کیکردنه که ی له و چوارچیوهیه دا ده یینرته وه، که له رسته سازیدا ده ییگریته. بۆ نمونه چوارچیوهی یه که یه کی وهک

۱۳) له بازار، به دهست، بۇ ناو دی...
نمونه کانی (۱۳) هر سئ روانگه ی لیکدانه وه سینتاکسیه کان بۇ پېشناوه کان روونده کاته وه. له روانگه ی لیکدانه وه سینتاکسیه کانه وه، نامزای (له)، له (۱۳) دا، هه میسه وهک سهریک بۇ فریزی پېشناوی (له بازار) دهرده که ویت، که له ناو فریزی گه وره تری وهک کرداری (VP) دا روویداوه، به لام سهرجه سیمانتیکیه که ی (له)، له ودا دهرده که ویت، کاتیک پیکهاته یه کی سینتاکسی وهک:

(NP ... له ... VP)

چهن دین واتا و به کاره یانی جیاواز بیه خشی. وهک له نمونه کانی (۱۴، ۱۵ و ۱۶) و خشته ی (۱) دا روونکراوه ته وه:

۱۴) پرژه له ئاهه نکه که هاته وه.

۱۵) گوله که له سهر میزه که یه.

۱۶) خوشکه که له بهرزای دهرسیت.

ژ	رسته	رۆل	جور	له چوارچیه سیمانتیکیه کدا
۱۴	پرژه له ئاهه نکه که هاته وه	سهرچاوه Source	دهستپیک جوله هۆل/ شوینی بهرئوه چوونی ئاهه نکه	کۆتای جوله، شوینی قسه که ر/ دهریری نمونه که
۱۵	گوله که له سهر میزه که یه	شوین (شوینی جیگیر)	وهستاوی	به هه ندوه رگرتی هه راکم له (گول) و (میز) له بونیادنانی ته و دهریراوه دا مانه وه و جیگیر یون
۱۶	خوشکه که له بهرزای دهرسیت	سهرچاوه ی هه ست	بارودۆخی دهروونی	هۆکارک، بارودۆخی لیوه سهرچاوه ده گرت (سهرچاوه ی ترس)

خشته ی (۱) رۆلی سیمانتیکیه پېشناوی (له)

شروقه سینتاکسیه کان بۇ نمونه کانی (۱۴، ۱۵ و ۱۶) و فریزه کانی (له ئاهه نکه که، له سهر میز، له بهرزای)، به شیوه یه کی به رهتی هاوشیوه به (PP) و په یوه ستیان به کرداره کانه وه. بهم شیوه یه سینتاکس لیره دا ده لیت: پېشناویک هه یه رۆلی سهر بۇ فریزه که ده گرت و له گه ل ته واکه ره که یدا فریزی پېشناویان دروست کردوه. "به شیوه یه کی گشتی پېشناوه کان په یوه ندیه ک له نیوان دوو یه که یان کومه لیک یه که دا ده ناسین. یه که ی جوری یه که به زوری ئارگیومینتی دهره کیه External Argument، له کاتیکدا جوری دووه ی یه که که له لایه ن پېشناوه سهر کردایه تی ده کرت". (Saint-Dizier, P., 2006: 4-5). نمونه ی (۱۷) ی خواره وه، بۇ روونکردنه وه ی ته و لیدوانه تیورییه یه:

۱۷) ئازاد چو بۇ قوتا بخانه.

پېشناوی (بۇ) دوو ئارگیومینتی هه یه؛ (ئازاد- ئارگیومینتی دهره کی)، له گه ل (قوتا بخانه- ئارگیومینتی ناوه کی)، پاشان (ئازاد) ته و ئارگیومینتییه، که له گه ل کرداره که دا هاوبه شی سازدانی پرژه رسته یه که ن. به لام ته و چوارچیه سیمانتیکیه یه، که (له) له هه راکم له نمونه کاند ده یونینت، جاریک په یوه سته به (سهرچاوه ی جوله)، (له ئاهه نکه که) دا، جاریکتر ده بیت به ئاماره دهری (شوین) و واتای جیگیری له (له سهر میزه که) و له نمونه ی کۆتایییدا وروژینه ری بارودۆخی دهروونی و ئاماره دهری سهرچاوه ی جولانی هه سته، که هۆکاری گۆرینی دۆخی دهرونی و سهرچاوه گرتی هه ستیکه. له خواره وه جۆریکی دیکه ی په یوه ستیتی پېشناوی (له) به کرداره کانه وه، له روانگه ی شیکاری چوارچیه سیمانتیکیه کانی (له) وه، ده خرته پروو:

- له (۱۴) دا، پېشناوه که په یوه ندی به کرداریکی جوله داری وهک (هاتنه وه) وه دروست کردوه و هه ر خۆشی ده بیت به دیاریکه ری خالی دهستپیک و جوله و کۆتای جوله که (چونکه شوینی بهرئوه چوونی ئاهه نکه که، دهستپیک جوله یه)، هه روه ها شوینی ئاخیره ری (۱۴)، (کۆتای جوله که) یه، ته نانه ت به هۆی زانیاری به شداریووانی ئاخوتنیشه وه، ده توانریت په ی به ریره و/ ئاراسته ی جوله که ییش بیریت.
- له (۱۵) دا، پېشناوی (له)، په یوه ندی به کرداریکی جیگیری وهک (ه) وه هه یه، که فۆری ئیستای (بوون) ه. هه ر خۆشی ده بیت به دیاریکه ری شوینیکی دیاریکرای جیگیر، که مانه وه که ی تییدا روویداوه، له بهرئه وه ییش ده توانریت به (شوین/ شوینیکی دیاریکرای جیگیر)، بخرته پروو.

- له کاتیکدا هه مان پېشناوی (له)، له نمونه ی (۱۶) دا به کرداریکی هه سته دهریری وهک (ترس) وه، چوارچیه سیمانتیکیه که ی بونیادناوه و به هۆشییه وه په یوه ندیه کی تایبته به (ترس) وه به هۆی (به رزی) یه وه دروسته کات و له ناو چوارچیه که ییشدا ده بیت دیاریکه ری (بابته) یان (سهرچاوه ی گۆرینی دۆخه دهروونیه که/ هه سته که). له کاتیکدا له ره هنده سینتاکسیه که وه، پېشناوه که ته نها وهک سهر کردایه تییه ک بۇ فریزی پېشناوی ناو رسته کان داده نریت، له کاتیکدا روودان و دهرکه وتی پېشناوه کان له چوارچیه جیاوازه کانی نمونه کانی (۱۴، ۱۵ و ۱۶) دا له وه دهره چن، که به ته نها ئه رک و دهرکه وتنیکه وه به سترینه وه، چونکه کارکردنی هه ر که ره سته یه کی زمانی (بۇ ئه م توژینه وه یه پېشناوه کان)، له ناو چوارچیه یه کی سیمانتیکیدا یه و دهرکه وتن و رۆل و هه ر مامه له یه کی که ره سته که ییش، به په یوه ست و په یوه ندیدار به چوارچیه سیمانتیکیه که ی خۆی و سهرجه می توخمه کانی دیکه ی ناو بونیادناوه که وه ده بینریت و له کۆتایییدا (مه به ست له بونیادنانی دهریراوه که یه)، چوارچیه یه کی سیمانتیکیه تایبته ده نوینریت.

یه کیکی دیکه له و پېشناوانه، که ټهرک و رۆڼی جیاواز له چوارچپوه کاندایه گړتیت و به هؤیشیه وه مامه له ی تایبته و جیاواز به سهرجه می توخمه کانی ناو چوارچپوه که ده به خشیت، پېشناوی (به) یه و له نمونه کانی (۱۸، ۱۹ و ۲۰) و خشته ی (۲) ی خواره وده راووننده کریتته وه:

ژ	رسته	دهرکه وتن	له چوارچپوه که دا
۱۸	به به نزن ټیښده کات	ټامراز (Instrument)	هؤکار له ټه نجامدانی کرده یه ک
۱۹	به خه مباریه وه جیمه ټیښت	شیواز	چوڼیه تی ټه نجامدانی کاریک
۲۰	به جوانی مامه له ی له گه ټدا کرد	چوڼیه تی/دوڅ	په سنکردنی کاره که

خشته ی (۲) مامه له سیمانتیکیه کانی پېشناوی (به)

به هه مان شیوه چوارچپوه سیمانتیکیه کانی (به) له نمونه کانی (۱۸، ۱۹ و ۲۰) دا، هه رجاره و په یوه سستی (لایه ن/پیکهاته/ټهرک) ټکی تایبته و جیاواز ده بن. بؤ نمونه له (۱۸) دا، چوارچپوه یه کی (ټامرازی) وه ک هؤکاریک بؤ (به نزن) دهره خستیت و له په یوه ندی به کرداره که وه، وه ک هؤکاریک له ټه نجامدانی کرداره که دا دهره که ویت. ټم ټاراسته ی کارکردنه له ناو چوارچپوه سیمانتیکیه که ی (۱۹) دا، سروشتیک دیکه ی سیمانتیک دهنو ټیت و شیوازی به سهر ته وای چوارچپوه که دا ده دات. چونکه له (۱۹) دا، هؤکاریک بؤ ټه نجامدانی کرداره که نیه، بگره چوڼیه تی ټه نجامدان و شیوازی روودانه که له چوارچپوه که دا و له په یوه ست به کرداره که وه ده خاته روو. ټاراسته ی مامه له و کارکردن و دهرکه وتنی (به) له (۲۰) دا، سروشتیک جیاوازی هه یه و (چوڼیه تی/دوڅ) ټکی بؤ چوارچپوه که بونیا دناوه. لیره دا شیوازی روودانی کرداره که و هؤکاریک بؤ روودان ناخاته روو، هینده ی په سنکردنی کاره که دهنو ټیت و چوارچپوه سیمانتیکیه که ی نمونه ی (۲۰) وه ک په سنیک بؤ ټه نجامدراوه که دهره که ویت.

له نمونه کانی (۱۸، ۱۹ و ۲۰) یشدا، ته نها شیکاری سیمانتیکیه و به دیاریکراویش به هه ندوه رگرتن و له روانگه ی چوارچپوه سیمانتیکیه کانیانه وه، ده توانیت جیاوازیه ورده کانی نیوان (ټامراز، شوین، په سن)، به هؤی پېشناوه که وه روونبکریتته وه. له کاتیکدا به هؤی شیکاری سینتاکسیه وه ناتوانیت ټهرک و دهرکه وتن و رۆله بوونگه راییه که ی پېشناوه که وه ک خوی پېشکه شبریت و ټه میش ده بیت به اشترین نوینه له ټپه راندنی شیکاره رسته ییه کاندایه بؤ پېشناوه کان. نمونه کانی (۲۱، ۲۲ و ۲۳) یش، ټامراژ و دهرخه ی بوازی جیاواز و رۆلی سیمانتیکیه پېشناوی (بؤ) ده که ن و خشته ی (۳) ورده کارپی مامه له و ره فتاری چوارچپوه سیمانتیکیه که ی پېشناوه که له دهرکه وتنه جیاوازه کانی نمونه کاندایه دهنو ټیت:

ژ	رسته	دهرکه وتن	له چوارچپوه که دا
۲۱	شاره وانی کو ټنه که ی بؤ قیر کردین	به رژه وه ندی و سودمه ندی	ټه وانه ی، که سودمه ندی به ن کرداره ټه نجامدراوه که
۲۲	ټه و خانوه هه ر بؤ روخاندن باشه	ټامانج	مه به سستی سهره کی له کرداره که
۲۳	ټیمه بؤ هه ورامان رۆشتین	ټاراسته	خالی کو ټای جووله

خشته ی (۳) مامه له سیمانتیکیه کانی پېشناوی (بؤ)

له شیکاری سینتاکسی نمونه کانی (۲۱، ۲۲ و ۲۳) دا، پیکهاته ی سینتاکسی (بؤ + ناو/ NP) دهنو ټیت، که له دواتریشدا ده بیت به (PP)، له کاتیکدا دهرکه وتنیان له چوارچپوه جیاوازه کانی (۲۱، ۲۲ و ۲۳) دا، مامه له و سروشتیک سیمانتیکیه/زمانیه ی تایبته و جیاوازی ده که ن و له (۲۱) دا ټامرازه یه بؤ (سود و به رژه وه ندی) ی ټه وانه ی له چوارچپوه که دا هاتوون، که (ټیمه) یه. ټه گهر نمونه ی (۲۱) به راوردبکریت به (۲۴):

(۲۴) شاره وانی کو ټنه که ی قیر کرد.

پاشان ره خساندن ټه و چوارچپوه سیمانتیکیه زیاتر دهره که ویت، که پېشناوه که له چوارچپوه که دا گپراویه تی. له دهرکه وتنیک دیکه دا و له (۲۲) دا، پېشناوی (بؤ) به په یوه ندی به کرداری رسته که وه، واتای (هؤکار، مه به ست/ټامانج) له (روخاندن) ه که دروستده کات. له نمونه ی (۲۳) دا، په یوه ندیه که له گه ټ کرداریک جو ټه داری وه ک (رۆشتن) هوه دروستکراوه و له گه ټیشدا دیاریکه ی خالی کو ټای جو ټه که یه. له لیکدانه وه سیمانتیکیه کانی ناو چوارچپوه سینتاکسیه کانی نمونه کانی (۲۱، ۲۲ و ۲۳) هوه دهره که ویت، که بؤچی (بؤ ټیمه) ناتوانیت رۆل و ټهرک و دهرکه وتنی (بؤ هه ورامان) جیبه جیبکات، سهره رای ټه وه ی له رووی سینتاکسیه وه هاو شیوه ن. هه رپوه شیکاری سینتاکسی بؤ ټم مامه له و دهرکه وتنه جیاوازه سیمانتیکیه ی پېشناوه کان، سنوردار و دیاریکراوه دهنو ټیت، له کاتیکدا به هؤی شروقه کانی سیمانتیک چوارچپوه یه وه، سهرجه می ټه و بونیدان و دهرکه وتنه جیاوازه ی، که پېشناویک/پېشناوه کان ده توان هه یانبیت، دهنو ټیت.

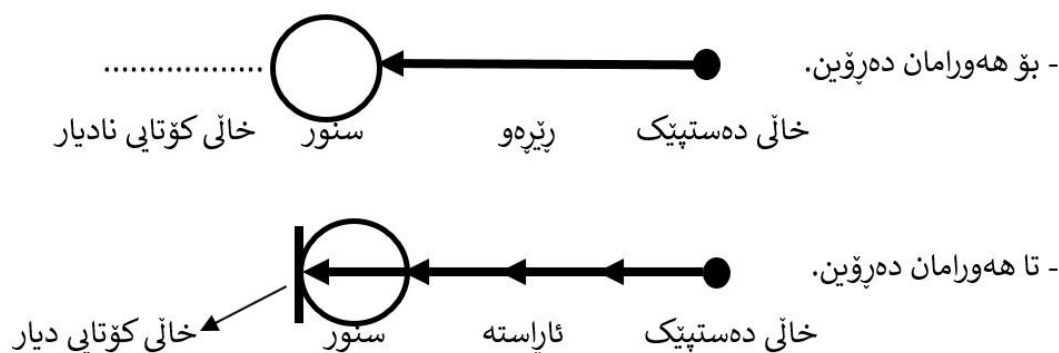
"به گشتی پېشناو رۆل ټکی ته وهره پی به ته واکه ره که ی خوی ده به خشیت، واته ټه و یه که یه ی، که له PP یه که دایه. له به رژه وه ی پېشناو په یوه ندیه که، پتویسته ټارگیومینتیک دیکه یش له به رچاوبگریت، که جوړیکه له ټارگیومینتیک دهره کی، ټه میش به گشتی له گه ټ کردار یان جوړیک دیکه ی پریدیکاندا، هاو به شی پنده کات". (سهرچاوه ی پېشو، ۷). ټم لیکدانه وانه زیاتر فوړمی و روخسارین و ته نها له سهر ټاستی رسته و په یوه ندیه سینتاکسیه کان ده توان سروشتی پېشناوه کان په سنکهن. ټه ویش باسکردنه له په یوه ندی ته کنیک سینتاکسی پېشناو

به توخمه هاتووہ کانی ناو چوارچتوہ کانہوہ. له کاتیکدا و بهیئی شیکردنه وه کانی سیمانتیکی چوارچتوہ بو پیشناوه کان، په یوه نندیه کان له مانه فراوانتر و قوولترن. بۆنمونه ته و جیاوازیه سیمانتیکی یانه، که له نمونه کانی (۲۵ و ۲۶) دا، درکیانپیده کریت:

(۲۵) بۆ هه ورامان ده رۆین.

(۲۶) تا هه ورامان ده رۆین.

شیکارییه کی فۆرمی و رووکەشی بۆ هه رکام له نمونه کانی (۲۵ و ۲۶)، له روانگه سینتاکسیه کهوه، بهم جوړه ده خریته پروو: پیشناوه کان په یوه نندیان به توخمه هاتووہ کانی دیکه ی ناو چوارچتوہ کانہوہ هه یه و په یوه نندی و رۆله کان به ئارگیومیتنه کانہوہ ده به ستیته وه. ئەم باسکردن و شیکارییه، بۆ هه ردوو نمونه ی (۲۵ و ۲۶) هاوشپوه و ده قاودهق ده بیت، که چی به سه رنجیکی درکیپکراوانه وه، لیکدانه وه و شروقه سیمانتیکیه کان، په یوه نندی و تۆریکی ئالۆزی رۆله کانی بۆ هه رکام له (بۆ) و (تا) ده نویتن. ئەمه یش کاتیک په یپیده بریت، که په سنکردنه کانی سیمانتیکی چوارچتوہ بۆ پیشناوه کان بهیتریته پشسه وه. چونکه له ویدا په یوه نندیه کان و رۆله ته وه ره ییه کان به چه نندین بواری و بابەتی دیکه وه په یوه سنده بن. بۆنمونه ره هه ننده کانی (ئاراسته، سنور، خالی کۆتایی، رپړه) ی هه رکام له نمونه کانی (۲۵ و ۲۶) له یه کتر جیاوازن و له وینه هیلکارییه که ی (۱) ی خواره وه دا، جیاوازییه که نوینراوه.

وینه ی (۱) جیاوازی مامه له سیمانتیکیه کانی پیشناوه کانی (بۆ، تا) له روانگه ی چوارچتوہ سیمانتیکیه کانیانه وه

خالی دهستپیکی هه ردوو نمونه ی (۲۵ و ۲۶)، دیار و شوینی ئاخوتنه که یه، به درنژایی رۆشتنه که هه رکام له (رپړه و ئاراسته) جیاکراونه ته وه. له پرۆزه ی (بۆ) دا، (رپړه)، مه و دایه کی فراوانتر و ئازادتر به رۆشتنه که ده به خشیت. له کاتیکدا (ئاراسته) بۆ پرۆزه ی (تا)، هیلکی دیاریکراو و سنورداری ده نویتن. ئەمانه له کاتیکشدا یه، که سنوری هه ردوو رۆشتنه که یش، ناوچه ی جوگرافی (هه ورامان) ه، به لام خالی کۆتایی له چوارچتوہ ی سیمانتیکی (بۆ) دا، دیاریکراو نییه. ده شیت رۆشتنی دیکه و رپړه ی دیکه ش بپرت، که چی له چوارچتوہ ی سیمانتیکی (تا) دا، خالی کۆتایی روون و دیاریکراوه، که کوئییه. هیچ ئاراسته و رپړه ی دیکه له چوارچتوہ که دا درکیپتاکریت و په یوه نندیه که له نیوان (تا) و توخمه کانی دیکه ی ناو چوارچتوہ که دا، له خالکی دیاریکراودا کۆتایی پیدیت.

له بهرته وه ی قوتابخانه ی زانستی زمانی درکیکردن بروای وایه، که "شاره زایی زمانی، له به کارهینانی زمانیه وه دیت". (Croft, W. and Cruse, A., 2004: 1). به کارهینانی زمانیش به شیکی گه وری وه ستاوه ته سه ر ئەزموننه زمانیه کانی ئاخپوه، که ئەمیش سه رچاوه که ی له به هه ندوهرگرتنی ئەزموننه جهسته یی و فیزیکیه کانی مروقه وه دیت. به و واتایه ی، که ئاخپوه ران بهرکه و تنه جهسته ییه کانی خویان به شوین و کاته کان، به رهقی بونیادنانی دارشته زمانیه کانیانه. هه ر بۆیه "ئەزموننی شوینی، به شیکی بهرچاوه له بناغه ی چه مکی، بۆ سیسته می چه مکی مروف دایینده کات". (Tyler, A. and Evans, V., 2003: X). له مانگه یه وه، له نمونه کانی (۲۵ و ۲۶) دا، ئەزموننی شوینی ئاخپوه، هه م له دهستپیک و هه میش له سنوری گه شت و ئامانج و مه به ست و خالی کۆتایی گه شته که دا، ئاماده ی بهرچاویان هه یه. ئاگی و درکیکردنی ئاخپوه رانی، له هه لپاردنی کام له پیشناوه کانی (بۆ، تا) و به چه مکه رندیان له چوارچتوہ یه کی سیمانتیکی دیاریکراوی نمونه کاند، بۆ ئەو دارشته چه مکیه ده گه رتته وه، که خودی پیشناوه کان خاوه نداری لیده که ن و بناغه که یشی له ئەزمونکردنه شوینییه کانی ئاخپوه رانه وه هاتوو. له کاتیکدا لیکدانه وه سینتاکسیه کانی هه رکام له نمونه کان، ئامازه یه ک به و رهفتار و ئەزمونکردنه جیاوازه شوینییه کانی پیشناوه کانی تیدا نادۆزیتته وه، که چی جیاوازیکردن له نیوان دوو نمونه ی (۲۵ و ۲۶)، تنه ا له ده ره چه ی لیکدانه وه سیمانتیکیه کانی تیوری سیمانتیکی چوارچتوہ وه درکیپیده کریت. پتویسته ته وه یش بوتریت، که له (تا) دا، سه ره رای دیاریکراوی سنوری شوینی له نمونه ی (۲۶) دا، جوړیک له دیاریکردنی سنوری کاتیش، ده گه یه نیت. شیکردنه وه ی زیاتری ئەم سه رنجه له نمونه کانی تایبه ت به پیشناوی (تا) دا، ده خریته پروو. با له نمونه کانی (۲۷-۳۰) و شیکاری و ورده کاریه سیمانتیکیه کانی له روانگه ی سیمانتیکی چوارچتوہ ی و تۆربه نندی چتوہ ی پیشناوه که له خشته ی (۴) دا بروانین:

ژ	رسته	دهرکه وتن	له چوارچتوہ که دا
۲۷	تا نه بیبنم، لیره نارۆم	سنوری کاتی (کاتیک شیاو)	کۆتا خال له ماوه ی کاتدا
۲۸	تا سه عات سی لیره ده بم	سنوری کاتی (کاتیک دیاریکراو)	کۆتا خالی کاتی

۲۹	تا بازار به دوايه ووه بوو	سنوری شوپنی	کوټا خال له مه وداي شوپنیدا
۳۰	تا خوله کی ۴۳ سهیری فلیمه کهم کرد	سنور بو پټوانه/تهوپه پری سنور	دیاریکردنی بر/سنوری کاره که

خشته ی (۴) مه ودا کاتی و شوپنیه کانی پېشناوی (تا)

مامه له ی سیمانتیکې ټامرازی (تا) له نمونه کانی (۲۷-۳۰) دا، ته نه ا به لیکدانه ووه کانی (سیمانتیکې چوارچپوه ی) شپانی په پېتېردن به ورده کاریه کانی ده بیت، چونکه به له بهرچا وگرتنی ته و چوارچپوه سیمانتیکیه ی، که له گه ل توخمه کانی دیکه دا بونیادیانواوه، ټینجا ده توانریت ټیگه یشتنی گشتی له ته وای چوارچپوه که و بونیادی پېشناوی (تا) یش ټیگه ی، به ووه ی، که له (۲۷، ۲۸) دا، پېشناوه که ټامازه به (کات) دده ات، به لام به دوو جوړ کاتی جیاواز:

- له ۲۷ دا، کاتیکې شپواو، که مه به ست لپ (نادیاری سنوری کاته که یه)، به و واتایه ی، که کوټای سنوره کاتیبه که نادیاره،
- له ۲۸ دا، کاتیکې دیاریکراوه و سنوره کاتیبه که له خالیکدا کوټاییدیت.

بو لیکدانه ووه ی پراو پری ټهرکی ټامرازی (تا)، پټویسته له ته وای ټهو چوارچپوه یه پروانریت، که ټنیدا ده رکه ووتوه. "له بونیاده ریزمانیه کاند، پروونکرده ووه ی پټواژو بونیادنانی لیکدانه ووه ی ده فیک، له سهر بنه مای لیکدانه ووه ی به شه بچوکه کانی وه ستاوه". (Fillmore, 1985: 233). له م راستیه ووه یه، کاتیک لیکدانه ووه ی سیمانتیکې بو (۲۹) ده کریت، ده بیت له سهر بنه مای لیکدانه ووه ی به شه بچوکه کانی چوارچپوه که ییش بیت، که لیرده (تا) یه و ته وهریکې دیکه بو چوارچپوه که دنوینیت و ټامازه به دیاریکردنی سنوری شوپنی دده ات، ههر خویشی کوټای ټهو سنوره شوپنیه ده کیشیت. له بهرته مه یه، که سیمانتیکې چوارچپوه پېشنایزی له بهرچا وگرتنی سهرجه م واتای پشت په رده/کوژانیا ری ته وای یه که به کاره اتوووه کانی ناو بونیادنانه کان ده کات. چونکه له پټواژو کانی به کاره ټنانی زماندا، ټه ووه ی، که واده کات واتای ههر دؤخیک پوټنیکه ی و خه یالی بکه ی، ټهو چوارچپوه فراوانه ی سیمانتیکې یه که زمانیه کانه، که ریکه به بونیادنانی ههر جوتکردنیکې فورم-واتا (له فونولوژی ووه تاوه کو پراگماتیک) دده دن. "بونیادنان یه که ی بنچینه یی زمانن و ټاخپوه ران به هو ی شاره زاییه زمانیه کانیانه ووه (که له به کاره ټنانه ووه به ده ستیانخستوه)، فیری پټواژو بونیادییه کان بوون، بونیادنانیش له ههر ټاست و پله یه کی زمانیدا بیت، به واتا جوتکردنی (فورم-واتا/کرده) پیکه ووه یه". (غریب، نالی ټه ده هم، ۲۰۲۴: ۲۳). بونیادی دارشته زمانیه کان (له لایه ن ټاخپوه ووه ی)، له سهر بنه مای ټهم ټاگیه یه، ټیگه یشتن له بونیاده کانیش (له لایه ن گوگیره ووه)، ده گهرته ووه بو ههمان ټاگی له باره ی زاینه کانیانه ووه. ههر بو یه له سیمانتیکې چوارچپوه دا، بو ټیگه یشتن له واتای وشه یه ک، پټویسته چوارچپوه یه کی زانیی په یوه ندیدار به وشه کانه ووه/سیناریو یه کی تایبه ت به روودانی وشه کان له و بونیادانه دا، له بهرچا وگیرتن. ټه گهر وا نه بوا یه نه مانده توانی جیاوازی له نیوان کاتی شپواو و کاتی دیاریکراوی پېشناوی (تا) له نمونه کانی (۲۷ و ۲۸) دا درکپیکه ی.

له نمونه ی (۳۰) دا، به شه بچوکه که ی ناو چوارچپوه که، ټامازه یه کی دیکه ی سیمانتیکې ده گه یه نیت و ټهوپه پری سنور یاخود روټی پټوانه بو چوارچپوه که ده گیریت، که خوله کی (۴۳) ی بابه ته که یه، که کاری له سهر کراوه (فلیمه که). بو ټیگه یشتن له م به کاره ټنانه جیاوازانه ی پېشناوه کان، له روانگه ی پروا کانی سیمانتیکې چوارچپوه ووه، پټویسته ده ستمانبگات به دارشته یه که له کوژانیا ری Knowledge ی بنه رته ی، که پیدیه ورتیت چوارچپوه. چوارچپوه کانیش هوکارن له ټیگه یشتنی ټیمه، چونکه بارودوؤ و پرووداوه کان ریکه خات و په یوه نندییه کانی نیوان وشه کان دیاریده کات. بو نمونه په یوه نندییه کانی نیوان (تا) و (بینین، سهعات، بازار) له نمونه کانی (۲۷-۳۰) دا. که واته بوټه ووه له واتای (تا) ټیگه ی، ده بیت بزاین، که (تا) بریتیه له:

- دیاریکه ری کات،

- پټوانه،

- دیاریکه ی شوپن.

گرتنه ووه و به خشیی ټهم روټ و دیاریکه رانه به پېشناوه که (تا)، ته نه ا له چوارچپوه یه کی سیمانتیکدا ده بیت ته ووه، که تیوری سیمانتیکې چوارچپوه بو پېشناوه که ی ده ر خستیت. دابه شکاری و دیاریکردنی واتا جیاوازه کانیش، به و ده رکه و تنانه ووه په یوه سته، که ټاخپوه ران له سهر بنه مای ټه زمون و به کاره ټنانیان، بونیادیده نین.

ټه نجامه کان

۱- ههر یه که به کی زمانی، بوخو ی خاوه نی چوارچپوه یه کی سیمانتیکې تایبه ته، به لام له کاتی هاتنیان له ههر دارشته یه کی زمانیدا، وینای ټهو چورچپوه یه ده کیشن، که ټنیدا هاتوون و ټاخپوه مه به ستیه ی.

۲- بوون و به شداری راسته قینه و روټ و ټهرکی پېشناوه کان، ته نه ا به شوپن و پیکه اته ی سینتاکسی دیاریناکرن، به ټکو به و روټ له ناوه نندییه ی، که له ناو چوارچپوه ی رسته کاند ده یگیرن، دیاریده کرین. ټه میش بو ټه و ده گهرته ووه، که پېشناوه کان به خاسیه تی توربه ندی چپوه ییانه ووه، له بونیاد و دارشته سینتاکسیه کاند ده رکه و تنیان ده بیت و ههمان تایبه ټیتیش له ههر روودانیکې رسته ییدا دنویننه ووه.

۳- چوارچپوه ی سیمانتیکې له ته نه ا گو شه یه که ووه له ره هنده سیمانتیکیه که ی یه که زمانیه کان ناروانیت. زیاتر له مه، له ههر ده رکه و تنیکې زمانیدا، ټامازه به چوارچپوه یه کی تایبه ت و دیاریکراو دده ات، که له بنه رته یی ټاوه زی-ټه زمونیوه ووه سهرچاوه یگرتوه. به و شپوه یه، ریکه به ههر ده رکه و تن/به کاره ټنانیکی یه که زمانیه کان له چوارچپوه کاند دده ریت.

- ٤- پيشناوه‌كان په يوه نډې تايه تيان له گه‌ل توخمه‌كانې هاتووي ناو هه مان چوارچيوه‌دا هه په و به‌هويشيانه‌وه، ميكانيزمي زمانه‌واني جياواز ده‌نوئين. (له هه‌ورامان، بۆ هه‌ورامان، تا هه‌ورامان، به هه‌ورامان)، نمونه‌ي روون و ديارى ته‌و په يوه نډيه جياوازانه‌ي پيشناوه‌كانن.
- ٥- به‌هوي خاصيه‌ي چوارچيوه‌ي سيمانتيكيه‌وه، توپه‌نډى چيويه ده‌توانيت هاوپه‌يوه‌نډيه‌ي گشتگر له‌نيوان يه‌كه‌كاندا دروستبكت و به‌هوي ته‌مه‌شه‌وه بوارتي گونجاو بۆ مؤديله جياوازه‌كانى زيره‌كي ده‌ستگرد ده‌ر‌خسپنيت، تاوه‌كو پياوژوكانى زمانى سروشتى له‌چهندين كرده‌ي زمانيدا جيبه‌جيبكرين.
- ٦- پيشناوه‌كان ته‌نها نوينه‌ري سهرى ريزمانى له‌ناو زمانه‌وانيدا نين(كه ته‌مه شيكاريه سينتاكسيه‌كه)، له‌مه‌ زياتر، به چوارچيوه‌ي سيمانتيكي و توپه‌نډى چيويه خويانه‌وه، سهرى واتاي بۆ چهندين چوارچيوه‌ي جياواز و هه‌مه‌جوړى ديكه ده‌نوئين.

سەرچاوه‌كان:

- ١- سه‌عيد، سازان زاهير، (٢٠٢٠)، نواندنى سينتاكسى له زمانى كورديدا، سليمانى.
- ٢- غه‌ريب، نالى ته‌دهم، (٢٠٢٤)، دركيكردى ريزمانى بونيدان له زمانى كورديدا، چاپخانه‌ي كتبخانه‌ي رومان، سليمانى.
- ٣- مه‌حوي، محممه‌د، (٢٠٠٩)، زانستى هتيا، هتيا، وانا و واتا ليكدانه‌وه، به‌رگى دوه‌م، سليمانى.
- ٤- مه‌عروف، عه‌بدولجه‌بار مسته‌فا، (٢٠٢٠)، ليكوئينه‌وه له فهره‌نگ و سينتاكسى كوردى، سليمانى.
- ٥- سه‌عيد، محممه‌د مه‌جيد، (٢٠١٥)، فهره‌نگ و پرؤسه‌ي به‌ليكسيمبون، نامه‌ي ماسته‌ر، سكوئى زمان، زانكووى سليمانى، سليمانى.
- ٦- غه‌ريب، نالى ته‌دهم (٢٠١٦)، دركيكردى ميتؤنيمى له زمانى كورديدا، نامه‌ي ماسته‌ر، كوليژى زمان، زانكووى سليمانى، سليمانى.
- ٧- محمداين، گولچين عزيز، (٢٠٢٤)، ليكدانه‌وه‌ي سيمانتيكى مه‌عريفى بۆ ميتافؤرى كات له زمانى كورديدا، تيژى دكتورا، زانكووى سؤران، فاكه‌ئى ئاداب، سؤران.
- ٨- مه‌جيد، سالار فايه‌ق، (٢٠٢٤)، كؤزمانه‌وانى مه‌عريفى له زمانى كورديدا، تيژى دكتورا، كوليژى په‌روه‌ده، زانكووى گه‌رميان، كه‌لار.
- ٩- كاروان عمر قادر، & نالى ادهم غه‌ريب. (2023). القواعد البنوية في اللغة الكردية/ريزمانى بونيدان له زمانى كورديدا: ريزمانى بونيدان له زمانى كورديدا توئينه‌وه‌ي كه‌له‌نجراو (مستل) ه له‌نامه‌ي دكتوراوه‌وه‌رگيراو. Journal of the College of Languages (JCL), (47), 347-373.
- ١٠- قادر، كاروان عومه‌ر، (٢٠١٢)، سيسته‌مى دركيكردن وه‌ك بنه‌مايه‌ي ريزمانى كوردى، گوڤارى زانكووى سليمانى، به‌شى (B)، ژماره (٣٤)، لا: ١١٢-٧٧.

١١- An Analysis of the Semantic Network of the Adpositions (Ta) and (Lægæl) from a Cognitive Semantic Prospective (D. S. Kanaby & D. S. Bapir , Trans.). (2025). *Twejer Journal*, 3(3), 89-128. <https://doi.org/10.31918/twejer.2033.03>.

- ١٢- مه‌عروف، عه‌بدولجه‌بار مسته‌فا، قادر، كاروان عومه‌ر، (٢٠١٣)، كاربگه‌رى فهره‌نگ له بنياني دروسته سينتاكسيه‌كاندا، گوڤارى الاستاذ، ژماره: ٢٠٠، زانكووى به‌غداد، به‌غداد.
- ١٣- قادر، كاروان عومه‌ر، (٢٠١٧)، دارشته‌ي چه‌مك له زمانى كورديدا، گوڤارى زانكووى رابه‌رين، سالى چواره‌م، ژماره ٣، كؤنفرايسى كاريگه‌رى زمان و ته‌دهب له‌سهر بنيادى هزرى و دريژه‌پيدايى زانستى، لا: ٤١٩-٤٥٢.

- ١٤- Qadir, K. O., & Gharib, N. A. (2024). Morphological Processes of Construction Grammar. *Halabja University Journal*, 9(1), 21-40.
- ١٥- نالى ته‌دهم غه‌ريب. (2024). ستراتيژى كاركردى زمانى ته‌كنؤلوژيا په‌يوه‌ست به تيؤرى بؤشاييه ئاوه‌زيه‌كانه‌وه. *Journal of Kurdistan for Strategic Studies*, (7).
- 16- Baker C. F., Ellsworth M., Petruck M. R. L., and Swayamdipta S., (2018), Frame Semantics Across Language: Towards a Multilingual FrameNet, Proceedings of The 27th International Conference on Computational Linguistics, Tutorial Abstract, USA.
- 17- Boas H. C., (2001), Frame Semantics as a Framework for Describing Polysemy and Syntactic Structures of English and German Motion Verbs in Contrastive Computational Lexicography, Proceedings of The Corpus Linguistics 2001 Conference, Lancaster University, UK.
- 18- Croft, W. and Cruse A. (2004), Cognitive Linguistics, Cambridge University Press.
- 19- Evans V., and Green M., (2006), Cognitive Linguistics, An Introduction, Edinburgh University Press, UK.
- 20- Fillmore Ch. J., (1968), The Case for Case, in: Bach E., and Harms R. T., Universals in Linguistic Theory, The University of Texas, USA.
- 21- Fillmore Ch. J., (1982), Frame Semantics, in: Linguistics in The Morning Calm, Edited By: The Linguistic Society of Korea, Hanshin Publishing Company, Seoul, Korea.
- 22- Saint-Dizier P., (2006), Syntax and Semantics of Preposition, Springer, France.
- 23- Tyler A., and Evans V., (2003), The Semantics of English Prepositions, Spatial Scenes, Embodied Meaning and Cognition, Cambridge University Press.
- 24- Boas H. C., (2005), From Theory to Practice, Frame Semantics and The Design of FrameNet, Journal of: Semantik Im Lexikon, Issue: 479, Page: 129-159.
- 25- Fillmore Ch. J., (1985), Frames and The Semantics of Understanding, Journal of: Quaderni Di Semantica, Vol: 6, No:2, Page: 222-254.
- 26- framenet.icsi.berkeley.edu.
- 27- corpora.uni-leipzig.de/en/res?corpusId=kur_newsrawl_2011&word=له.

Available online at <http://aran.garmian.edu.krd>

Aran Journal for Language and Humanities

<https://doi.org/10.24271/ARN.2026.02-01-12>

Frame Semantics of Prepositions, As an Evidence for Transcending Syntactic Analysis

Nali Adham Gharib

Kurdish Department, Education College of Sharazoor, University Halabja, Kurdistan Region – Iraq

Article Info		Abstract:
Received	2025-11-24	Investigation into the conceptual dimension of linguistic elements requires multi-directionality. This means that all distinct, related poles specific to these elements must be considered, to provide the broadest scope for the units. This study investigates the semantic field of Kurdish prepositions in connection with one of the new theories of linguistics, which is the Frame Semantics Theory within the school of Cognitive Linguistics. Therefore, the study's title is allocated to: (Frame Semantics of Prepositions, As an Evidence for Transcending Syntactic Analysis). For this, it presents the relationships between prepositions and their usage from the perspective of the prepositions' own conceptual knowledge structure (cognitive structure). While conventional interpretations primarily present prepositions as a syntactic connective tool and their specified semantic roles, the interpretations of Frame Semantics present prepositions in their broadest scope, reflecting all semantic roles that prepositions possess in their various and diverse usages. The study works on both the Profile and the Base aspects of prepositions from the perspective of Frame Semantics Theory. For this, it elucidates their natural roles and relationships within a specific semantic frame. Throughout the study, the efficacy of prepositions is clarified due to their continuous capacity within different frames, utilizing necessary examples from the Kurdish language. The result concludes that the proper treatment of prepositions stems from the different human experiences and interactions and is integrated with their various usages. This emphasizes a usage-based model for their application.
Accepted	2026-01-15	
Published:	2026-01-17	
Keywords		
Frame Semantics, Prepositions, FrameNet, Syntactic Analysis, Semantic Analysis.		
Corresponding Author		
nali.gharib@uoh.edu.iq		